

БӨЛІМ: ЖАЛПЫ РУБРИКА

Отырарлық кемеңгер (әл-Фарабидің эманация теориясы хақында)

ЖАРИЯЛАНДЫ
27.04.2021СІЛТЕМЕ
<https://bilimger.kz/95070/>

Әл-Фарабидің Пиреней Араб философтарына және латын тілді еуропалық философияға әсерін мойындаған XII ғасырдағы еврей философиясының беделді өкілдерінің бірі Мұса Маймонид шәкіртіне жазған хатында: «Сізге логика хақындағы еңбектерді түсіну үшін Әбу Насыр Әл-Фарабиді оқу керек деп кеңес беремін. Оның барлық шығармалары, сөзсіз, әдемі. Оны зерттеу керек, өйткені ол керемет адам болған», — деп жазған.

Мұса Маймонидтің бұл тұжырымы мәдениет және спорт министрлігі мен ҚР Ұлттық академиялық кітапханасы ұйымдастырған халықаралық ғылыми-практикалық онлайн-конференцияның мақсаттары мен міндеттерін нақты және нақты жеткізеді. Түрлі елдерден келген қатысушылар виртуалды кеңістікте аристотелианизмнің ірі өкілі және Қазақстан жерінде дүниеге келген және өз есімін тарихқа ғасырлар бойы жазып келген Орта ғасырдағы ұлы ойшылдардың бірі Әбу Насыр Әл-Фарабидің 1150 жылдығына орай жиналды.

Белгілі фарабитанушы, философия ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ профессоры Жақыпбек Алтаев талантты жерлесімізді жүйелі философиялық ілім жасап, логика, метафизика, саясат философиясы, музыка және т.б. ғылым салаларының негізін қалаушы ислам философиясы тарихындағы алғашқы ғалым деп атады.

Алайда, профессор Алтаевтың айтуынша, ортағасырлық араб-мұсылман философиясы туралы Еуропалық басылымдарда оның ізбасарлары: Ибн Сина (Авиценна), Ибн Рушд, Ибн Туфейлге басымдық берілуде. Мысалы, Ибн Сина эманация теориясының негізін қалаушы және медицина білгірі, Ибн Рушда – «шындықтың қосарлануы» теориясының негізін қалаушы ретінде танымал.

— Сонымен бірге, әл-Фарабидің философиясын зерттейтін әрбір адам жоғарыда аталған барлық атақтарға лайық екеніне күмән келтірмейді, — деп сенеді Жақыпбек Алтаев. — Бірақ араб-мұсылман философиясының негізін қалаушылар туралы сөз болғанда, Әбу Насырдың ізбасарлары туралы бірінші болып айтылады. Әл-Фарабидің

есімі Ислам тарихында біртұтас философиялық жүйені құрушы ретінде жазылған. Сонымен, Плотин мен Проклустың метафизикасы мен космологиясы негізінде ол ислам философиясында түсіндірілмеген эманация теориясын сипаттап, мұсылман неоплатонизмінің негізін қалады. Сонымен қатар, Платонның «мемлекеті» негізінде ғалым әл-Фараби мұсылман әлеміндегі алғашқы саяси трактаттардың бірі – «Ізгілікті қала тұрғындарының көзқарастары туралы» жазды. Дәл осы әл-Фараби ежелгі және ислам философиясын байланыстыра алды, оның еңбектері арқылы ортағасырлық ойшылдар Платон мен Аристотельдің философиялық көзқарастарын түсініп, бағалай алды. Француз философы Этьен Гилсонның пікірінше, Әл-Фарабидің еңбектері ортағасырлық Еуропалық Қайта өрлеу дәуірінің дамуына тікелей әсер етті.

Әбу Насыр Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Узлуг Әл-Фараби — әлемге әйгілі ислам философиясының өкілі. 870 жылы Фараб қаласында, Весидж ауылында дүниеге келген. Оның әкесі жоғары әлеуметтік лауазымға ие болды және Самани билеушісінде командир ретінде қызмет етті. Бірқатар болжамдарға сәйкес әл-Фараби біраз уақыт өз Отанында қалады, діни терең білім алады және тіпті сот ісін жүргізумен айналыса бастайды («Када'»), бірақ барлық уақытта жаңа білім іздеп жүріп, отанында ұзақ тұрмайды және мервке көшеді, содан кейін қырық жасқа толғанда Бағдадқа көшеді. Білім іздеу барысында Бағдадқа қоныс аударғанға дейін ол Бұхараға, Самарқандқа, Балхқа және сол кездегі басқа да мәдени орталықтарға барды. Харранда ол өзінің логикасы мен философиясындағы білімін жоғары деңгейге жеткізген христиан ғалымы Йухана бен Хайлянмен кездесті. Бағдадта ол Аристотельдің «Органон» білгірі ретінде танымал Әбу Бешр метт бен Йунустан «'ильм әл-мантык' (логика) сабағын алды. Біраз уақыттан кейін сол қалада ол әйгілі филолог ибн Сарражбен кездесіп, одан араб тілінен сабақ алады. Атақты тіл мұғалімі, өз кезегінде, сол кезде түрлі ғылымдардың ірі білгірі болған әл-Фарабиден логика сабақтарын ала бастайды! Бағдадқа келген кезде ол араб тілін жақсы меңгерген деп қорытынды жасауға болады, ал ибн Сарражбен кездесу оған ең кішкентай нюанстарға дейін осы тілді білуге көмектесті. Содан кейін ол 941 жылы Бағдадтағы қиын жағдайға байланысты «шам елдеріне» көшеді (қазіргі Сирия мен Ливан).

Әл – Фараби философиялық трактаттардан бастап музыка, саясат және этика туралы шығармаларға дейін көптеген еңбектер қалдырды. Олардың ішінде ең танымалдары «a' ray' A 'хль Аль-мадинат аль-фадылят» («Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы Трактат»), «Ихсау' 'улюм» («Ғылымдарды жіктеу туралы сөз»), «Тахсиль ас-САА 'ада» («бақытқа жету туралы Трактат»), «Рисаль фи Аль- 'АКЛ» («ақыл туралы Трактат»), «Китаб аль-хуруф» («әріптер кітабы») кітаптары болды.

Философия ғылымдарындағы жоғары қабілеттерінің арқасында Әл-Фараби «әл-МУА' ллим ас-сани» («Аристотельден кейінгі екінші ұстаз») атағын алды. Оның 70-тен астам тілді білетіні айтылғанмен, оның түрік диалектісімен, араб және парсы тілдерімен қатар,

грек философиялық терминдерін де жақсы білетіні белгілі.

Әл-Фарабидің көзқарасы бойынша философия Ақиқат және ақиқат туралы білімді іздеу процесінің атауы. Әл-Фарабиді Аристотель мен Платонның философиясын татуластыруға талпындырған тағы бір себеп Платонның философиялық ілімімен Аристотель философиясының исламдық дүниетанымға қайшы келетін сәттерін «жұмсартуға» ұмтылу болды.

Сондықтан әл-Фараби философия туралы айтқанда, әр жерде мына екі сөздің бірін қолданады – грек «фальсафаты» немесе арабша «хикмет» («даналық»). Ол үшін Платон мен Аристотель өз дәуірінің прогрессивті тұлғалары болды, олар ғасырлар бойы философияның адам ойлауы мен даналықтың Құдайдың шығу тегі идеяларының жүйесі ретінде байланысын қалпына келтіруге тырысты, шынайы философияны Құдайдың даналығына қайшы келмейтін нәрсе ретінде көрсетті.

Неоплатонизмде қабылданған «біртұтас» ұғымын исламда бар «таухид» («монотеизм») ұғымымен татуластыру оңай емес екені сөзсіз. «Біртұтас» неоплатоникалық ұғым мұсылмандарға еврей Тауратында болған бір Құдайды түсінумен осы тұжырымдаманы синтездеуге тырысқан еврей философтарының идеяларының әсерін тигізді. Ұқсас синтез проблемасына тап болған Әл-Фараби неоплатонизм жолымен жүруге шешім қабылдады және «эманация» теориясын жасады. Осы тұрғыдан алғанда, құдай Платон мен Аристотельді түсінуде де, неоплатониктерді түсінуде де біртұтас болды, ал бар болғанның бәрі одан «пайда болды». Бұл мағынада Құдай өзінің мәнін, өзін-өзі ойлауға қабілетті ақыл ретінде көрінеді. Ақыл-ойды білетін және ақыл-ойды білетін ақыл — ойдың бір ғана аспектісі, атап айтқанда, Құдайдың мәні. Осы дүниені білетін және білетін білім де біртұтас болады, Ал Құдай әр нәрсенің бірінші және жалғыз себебі болады. «Берекелі қаланың тұрғындары туралы» еңбегінде әл-Фараби Құдай мен ол жасаған заттар арасындағы жеке сана, жеке тұлға және функцияларға ие аралық күштердің бар екенін көрсете отырып, он ақыл ұғымын дамытады. Осылайша, әл-Фарабидің пікірінше, ислам діні мен философиясының синтезіне қол жеткізуге болады. Әл-Фарабидің эманация туралы тұжырымдамасы Мәңгілік әлемнің аристотельдік тұжырымдамасынан айтарлықтай ерекшеленбеді. Иә, материя Құдайға толықтай тәуелді болып қала берді, бірақ Әл - Фарабидің пікірінше, ол Құдайдан «шығарылған» болғандықтан, ол мәңгілік қасиетке ие болуы мүмкін. Эманация теориясының негізгі негізі Құдай өзінің мәнін біледі деген идея болды. Бұл білім бүкіл болмыстың түпкі себебі болып табылады және бүкіл әлемді құру ниеті бар. Осылайша, эманация теориясы онтологиялық тұрғыдан бұрын ештеңе болмаған үздіксіз, Мәңгілік әрекеттің нәтижесі болып табылады.

Әл-Фараби дін мен философия арасындағы байланысты үш аспектімен қарастырды:

- Жасаушыға деген көзқарас. Мұндағы басты қиындық Исламда Құдай ұғымы абсолютті маңызды болды; Аристотель үшін негізгі себеп ұғымы орталық ұғым болмады.
- «Вахи» ұғымы — грек философиясында жоқ «Құдайдың аяны» мәнін береді. Сондықтан әл-Фараби пайғамбарлықтар көрсеткен пайғамбарлықтар, аяндар мен ғажайыптар туралы түрлі пікірлер айтуға мәжбүр болды.
- Философияға қабілетсіз қарапайым адамдар («ав-вам») мен сайланған философтар («хаввас») арасындағы байланыс. Сыртқы жағынан, бұл мәселені әл-Фараби педагогикалық тұрғыдан түсінді; іс жүзінде ол философия мен дінді татуластыру проблемасымен терең байланысты болды.

Әл-Фараби өз кезегінде Құдай туралы ғылымды (метафизика) үш бөлімге бөлді. *Бірінші бөлім* заттар мен олардың жағдайларын зерттейді, яғни онтология. *Екінші бөлімде* теориялық ғылымдарға тән дәлелдеу принциптері («бурхан») қолданылады, яғни метафизика ғылым ретінде философиялық-теориялық ойлаудың барлық нормаларына сәйкес келуі үшін метафизика туралы ғылымның философиялық принциптері егжей-тегжейлі зерттеліп, нақтыланады. *Үшінші бөлім* денесі жоқ немесе материядан тыс тіршілік иелерімен айналысады. Философ алдымен олардың шынымен бар-жоғын анықтайды, содан кейін дұрыс логикалық ойлау принциптеріне сәйкес келетін дәлелдер арқылы алдымен олардың өмір сүру фактісін дәлелдейді, содан кейін олардың көп және соңы бар екенін негіздейді (яғни, мәңгілік емес). Содан кейін ол Құдайдың бар екенін дәлелдейді және оған сену қажеттілігін атап өтеді.

Осыдан кейін әл-Фараби құдайлық атрибуттар мәселесін мұқият зерттейді («сифат»). Бірінші нәрсенің ешқандай себебі жоқ, керісінше, ол әр нәрсенің болуының себебі; бұл жағынан ешқандай нәрсе оның бар екендігінің дәлелі бола алмайды, өйткені ол әр нәрсенің дәлелі. Ол оған қасиеттер береді, бірақ оларға философиялық атаулар береді: «А'ууал» (бірінші), «Әл-Мауджуд әл-а 'уал» (бірінші болмыс), «әл-Мабда әл-а 'ууал» (негізгі принцип), «ас-Сабаб әл-а 'уал» (негізгі себеп), «жалғыз болмыс» («Әл-Уджуд әл-Уахид»), «уажиб Әл-Уджуд» (бар болуы керек нәрсе), «Хайрун махзун» (абсолютті игілік); сондай-ақ, ол ислам мәдениеті үшін дәстүрлі атауларды береді, мысалы, «Әл-Әлім» (бәрін білетін), «әл-Хакім» (ақылды), «мурид» (ерік білдіретін), «Хакк» (ақиқат) және т. б.; мұның бәрі Құдайдың мағынасындағы кез-келген көптікті білдірмейді, тек оның жетілуін көрсетеді. Яғни, оның білімі субъект-объект қатынастарымен байланысты адамның біліміне ұқсамайды; ол абсолютті. Әл-Фараби Егер Алланың білімі мәңгілік болса, онда оның білімінің объектісі болып табылатын әлем де мәңгі болады деп сенді. Яғни, әлем болмайтын уақыт жоқ. Алайда, әлем тек Алланың атымен Мәңгілік «бәрін біледі». Алланың аты тұрғысынан «құдіретті», ол Алладан кейін ғана пайда болды. Мұнда «эманация» тұжырымдамасы күрделі мәселелерді ашады: егер эманация да

белгілі бір әрекет болса (және ол кез-келген жағдайда әрекет), онда оған белгілі бір уақыт шеңбері қажет, бұл жағынан ex nihilo әлемін құрудың әдеттегі тұжырымдамасынан еш айырмашылығы жоқ. Әл-Фараби жаратылу қасиетін ай әлеміне жатқызу алғашқы болмыстың жаратылысын тануды білдіреді деп санайды — өйткені Мәңгілік мәңгіліктен басқа ештеңе шығармайды. Алайда, жалған әлем материалдық емес «Белсенді ақылдан» қалай пайда болды? Өйткені, материалдық материалдық емес болуы мүмкін емес! Әл-Фараби бұл сұраққа жауап бермейді, қарама-қайшылыққа түседі.

Тағы бір мәселе – егер көктегі ақыл-ой Алланы да, өздерін де білсе, онда Алла тек өзін ғана біледі деген идеяны қалай қорғауға болады — бұл Алланың өзі туралы шексіз біліміне қайшы келмейді ме?

Бір қызығы, әл-Фараби философиясымен танысқаннан кейін дәстүрлі ислам дұғасын («намаз») оқу кезінде де неоплатонизм терминдерін қолдана бастады. Сонымен, оның дұғасы белгілі «о,» Уаджиб әл-уджуд («ар. «өмір сүруі қажет нәрсе»)! Мені «файда» сәулелерімен жарықтандырыңыз (ар. «эманация»), » дұғалары 'Ақл әл-Фа 'әлден» («белсенді ақыл) ұғымынан шыққан...

Дидар, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ 1 курс магистранты

Жетекшісі: Д.Жанатаев

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.